

398.8(477)(075.8)
С87

Л. Б. Стрюк, М. І. Стрюк, Ф. З. Яловий

ПІСЕННА ЕТНОЛОГІЯ УКРАЇНИ

Навчальний посібник
з народознавства

Київ
1994

ВІДОБРАЖЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ НОРМ У НАРОДНІЙ ЛІРИЦІ

Відомо, що вік писемності найдавніших культур сягає 5—6 тис. років. Історія ж усної народної культури, народної творчості має далеко за 50—60-тисячний вік. Протягом багатьох тисячоліть кожний народ створював свою культуру, передаючи її здобутки наступним поколінням у формах, що піддавалися запам'ятовуванню.

Для кожного народу пісня була й лишається великим коштовним здобутком духовної діяльності багатьох поколінь. Пісенна творчість кожного народу багата й різноманітна. Жоден із фольклорних жанрів не може порівнятися з піснею широтою охоплення життєвих явищ, відображення народного світосприймання, народної моралі, педагогіки, етики та естетики народу України. Лірична пісня історично конкретна в тому розумінні, що вона є відображенням смаків, поглядів, психології певного суспільства. «Народна пісенність як словесно-музичне мистецтво є особливою формою образного пізнання дійсності»¹. У народній пісні, як зазначав М. Добролюбов, вилилась уся доля, «весь справжній характер України... все коло життєвих насущних інтересів охоплюється в пісні, зливається з нею, і без неї саме життя стає неможливим».²

Відображаючи народну свідомість у специфічних формах, народна пісня збагачує свідомість, відстоюючи високі громадські та морально-етичні ідеали. «У ліриці, як і в інших видах творчості, сконденсований народний світогляд і народна мораль. ...Великий виховний вплив ліричних пісень пояснюється тим, що в них відображені загальнолюдські моральні норми, вироблені народними масами протягом тисячоліть».³

¹ Дей О. І. Поетика української народної пісні. — К.: Наукова думка, 1978. — С. 13.

² Добролюбов М. Кобзар Гараса Шевченка // Український фольклор: Критичні матеріали. — К.: Вища школа, 1978. — С. 197.

³ Скрипка В. М. Українська, чеська та словацька народна лірика: Історико-порівняльне дослідження. — К.: Наукова думка, 1970. — С. 5.

Що ж включає в себе поняття мораль? Слово мораль походить від латинського слова «морес», що означає звичаї. Під мораллю прийнято розуміти систему поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Це одна з форм суспільної свідомості.¹ А етика — це сукупність моральних правил, що визначають норми поведінки. Так історично склалося, що українські народні пісні оспівували високі моральні якості трудящої людини, вони були поетичною морально-етичною пам'яттю народу і були покликані зробити морально-етичні норми здобутком свідомості підростаючих поколінь.

Охоронцем морально-етичних норм поведінки молоді найчастіше виступає мати — берегиня домашнього вогнища, перший, а часом і єдиний педагог і наставник своїх дітей. У народних піснях знайшли яскраве відображення побутова та соціальна атмосфера життя народу, розуміння честі, вірності, справедливості, порядності у взаєминах молоді, їх стосунків з батьками. Леся Українка зазначала: «...Коли де можна побачити вдачу народу, то се скоріше в ліричних піснях...»²

Народна мораль дбає і визнає тільки людину розумну, порядну. Вона завжди безкомпромісно обстоювала позитивні риси людини. «Протягом століть народ створював певні морально-етичні норми. Головним чинником народної моралі споконвічно була повага і любов до вільної праці, ствердження ідеалів добра, краси, гуманних взаємостосунків, знання свого родоводу, риси високого громадянства; з другого боку, нищівно засуджувалися негативні якості — пияцтво, лінощі, нещирість, злодіяство, жадобність, скупість.»³

М. Г. Стельмахович у книзі «Народна педагогіка» зазначав: «Перші знання про моральні норми дитина дістає від своїх перших вихователів — батьків. Тут, у родинному колі, через казки, оповідання, відгадування загадок, бесіди та взаємини з рідними, сімейні традиції вона починає пізнавати суть таких моральних понять, як гарне і погане, добро і зло, справедливість, доброзичливість, чуйність, дбайливість, ощадність. З віком ці моральні погляди, звичайно, змінюються, поглиблюються, моральний досвід розширюється.»⁴ І значну роль у цьому відіграють українські на-

¹ Філософський енциклопедический словарь. — М., 1983. — С. 387.

² Леся Українка про ліричну пісню // Український фольклор: Критичні матеріали. — С. 246.

³ Горленко В. Ф., Наулко В. І. Народні знання, світоглядні уявлення, вірування, мораль. // Культура і побут населення України. — К.: Либідь, 1991, с. 196.

⁴ Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. — К.: Радянська школа, 1985. — С. 170.

родні пісні, що у поетичній формі доносять певні морально-етичні сентенції.

Вартість людини вимірювалася передусім її ставленням до праці. Поганою вважалася та наречена, яка не навчилася ніякого домашнього ремесла. «В одній з народних пісень сестра радить братові кращу обраницю, вказуючи на її перевагу:

«Вона вміє шити-вишивати
і гарних пісень співати».¹

З цією піснею співзвучна пісня «Чи то, тату, тую брати, що воли корови», у якій мати радить синові бути уважним у виборі нареченої:

Не питай, мій синочку,
Чи вона багачка,
Тільки ходи, людей питай.
Яка з неї швачка.
Не питай, мій синочку,
Чи головка гладка,
Тільки ходи, людей питай,
Чи метена хатка.
Не питай, мій синочку,
Брівок на шнуручку,
Тільки ходи, людей питай,
Чи спряде сорочку».
(Закувала зозуленька, с. 225).

А у пісні-коломиїці парубок сам характеризує позитивні риси своєї обраниці, домінуючими з яких є працьовитість — провідна ознака майбутньої господині:

«Ой я тоє дівча люблю, що раненько встає,
Що білими рученьками коровки пускає».
(Закувала зозуленька, с. 414).

Поряд з працьовитістю при характеристиці та виборі нареченої іде охайність, чепурність. Коли дівчина чепуриться, то вона завжди у центрі уваги хлопців. Про це співається у пісні «Є в селі одна дівчина»:

«Є в селі одна дівчина,
Як червоная калина,
Ну, така весела, жвава,
Круглолиця, кучерява!

¹ Гасюк Г. С., Степан М. Г. Художнє вишивання: Альбом. — К.: Вища школа, 1989. — С. 35.

Вона гарно убереться,
Чепурненько одягнеться,
І куди не завітає,
Все до хлопців потрапляє».¹

Але народна мораль вимагала від дівчини бути не лише охайною, а й хорошею господинею, яка засвоїла і певні домашні ремесла. Підтвердженням цьому можуть бути рядки з пісні-коломийки:

«Ой дівчино, дівчинонько, яка ти, яка ти,
За хлопцями заглядаєш, не заметиш хати.
Ой дівчино, дівчинонько, вмієш ся пишити,
А не вмієш до сорочки рукава пришити».²

Висміюються в піснях-коломийках і дівки-невдахи, що не вміють виконувати жіночі обов'язки по господарству:

«Ой Олена прибілена красно ся вбувала,
Кровиці не доїла, хвоста ся бояла».³

Та особливо непримиренно народна мораль ставиться до дівчат-ледащиць. І це не могло не знайти відображення у пісенному фольклорі українців. Часом у піснях це подається з легким наріканням: «в дівчини одна хата, та й та не прибрата!»⁴, «...файна дівка, файна, шкода, що лівива: штири днини горшки мокли, а п'ятої мила»⁵, «...стара мама блюда мие, а дочка не хоче»⁶. Але є пісні, у яких висміюються дівчата, що лінуються і не вміють вправно виконувати домашню роботу. Виразною у цьому плані є пісня «Я в матері одна була»:

«На городі свині риють,
Качки й гуси ложки миють.
Кури хату замітають,
Хлопці в вікна заглядають.
Поки діжу замісила,
Свиня двері прокусила.
Поки двері залатала,
Свиня тісто розкидала.
Поки тісто позбирала,

¹ Українські народні жартівливі пісні. — К.: Музична Україна, 1987. — С. 51.

² Закувала зозуленька, с. 421.

³ Там же. — С. 422.

⁴ Українські народні пісні. В двох книгах. Книга друга. — К.: Мистецтво, 1954. — С. 56.

⁵ Закувала зозуленька, с. 422.

⁶ Там же. — С. 422.

То дитина з печі впала.
На городі качки в'ються,
А за мною хлопці б'ються.
Не бийтеся, нема за що,
Хоч я гарна, та ледащо».¹

Пісні аналогічного плану мають значний виховний ефект, бо відомо, що сміху боїться той, хто вже нічого не боїться. Тому пісні, у яких картають ледарів, особливо чоловіків, займають досить помітне місце у пісенному фольклорі України. У піснях цього циклу висловлюється негативне ставлення до ледачих парубків. У пісні «Лугом іду, коня веду» дівчина говорить, що ледачого нареченого вона б і «за харч не схотіла»². Найчастіше парубки-ледарі висміюються у піснях-колмийках, особливо ті, що тільки вміють «до півночі за дівками, до полудня — спати»³, «а не вміють «коло хати кілок затесати»⁴, або коли «миша в сні шелеснула — вони повтікали»⁵. Висміює коломийка і тих парубків, що «на роботі замерзає, коло миски пріє».⁶ Заспівом до цього циклу пісень можуть бути рядки з коломийки:

«Коломийки заспіваймо, хай почують всюди,
Най з ледаря і п'яниці посміються люди».⁷

Слід зазначити, що в арсеналі українського пісенного фольклору чимало пісень, у яких дається антипатична портретна характеристика прабуків-ледарів. Однією з таких пісень є пісня «Є в селі одна дівчина»:

«А у мене є миленький,
Всім хороший, всім гарненький,
Тільки трошечки цибатий,
Товстогубий та носатий.
Нема зуба ні одного,
Та ще й ледар він до того...
...Ой, геть, та не лізь,
Та нехай тобі біс!
Про кохання не заводь,
І до мене не підходь!»⁸

¹ Українські народні жартівливі пісні. — К., 1987. — С. 109—110.

² Українські народні пісні. — Кн. II. — С. 41.

³ Закувала зозуленька, с. 422.

⁴ Там же. — С. 422.

⁵ Там же. — С. 422.

⁶ Закувала зозуленька, с. 422.

⁷ Там же. — С. 422.

⁸ Українські жартівливі пісні. — К., 1987. — С. 51—52.

Народна мораль засуджувала ледарство, тому у цій пісні дівчина відмовляє хлопцеві-ледарю у своїй прихильності.

Часом у піснях-коломийках образам хлопців-ледарів, хлопців-невдах протиставляються хлопці працьовиті. При чому працьовитість вважається вищою ознакою моральності, порядності:

«Не вчив я ся розбивати, не вчив я ся красти,
Лише сіно громадити та в копиці класти».¹

На нашу думку, народна пісенна лірика була джерелом виховання культури почуттів, школою народного етикету, в ній викладено неписані закони людського спілкування, людських взаємин. Особлива шана і увага надається людині працьовитій. У пісні «Ой у полі нивка» парубок, вшановуючи працьовиту дівчину, знімає перед нею шапку:

«Мусив шапку зняти,
Добрий день, — сказати, —
Помагай біг, дівча моє,
Тобі жито жати!»²

Чимало пісень донесло до нас інформацію про те, що закохані зустрічаються лише у неділю, бо в усі інші дні у них було дуже багато роботи. Однією з таких пісень є пісня «Та казала мені Солоха, прийди»:

«в понеділок... поле барвінок...
у середу... пасе череду...
у п'ятницю... поле яглицю...
у суботу... пішла в роботу...
Як прийшов же я та у неділю,
Дала Солоха сорочку білу,
Дала, дала, підперезала,
В білее личенько поцілувала».³

Крім того у пісні згадується давній український звичай: дарувати коханому вишиту сорочку. Про це згадується у пісні «Ой у полі нивка»: «А вже ж тая слава по всім городочку, що дівчина козакові вишила сорочку».⁴ А от у коломийці відносно цього є такі слова:

«Ой дощ іде, роса паде на білу березу,
А я своєму миленькому сорочку мережу».⁵

¹ Закувала зозуленька, с. 424.

² Українські народні пісні: в двох книгах. — Книга перша. — С. 260.

³ Українські народні жартівливі пісні. — К., 1987. — С. 125—126.

⁴ Народні перлини, с. 218.

⁵ Закувала зозуленька, с. 410.

У центрі багатьох українських народних пісень є образ матері. При чому це і образ матері-страдниці, зневаженої невдячним сином:

«— Ходжу, доню, ще й буду ходити:
Ні при кому й віка дожити!
— Іди, мати, тепера до мене,
Будеш сидіти на печі у мене,
Будеш в мене на печі сидіти,
Будеш моїх діточок глядіти».¹

Народна морль засуджує неповагу дітей до старих батьків, зокрема до матері:

«А тепер на старість
Піду вулицями,
Бо синам та дочкам
Вже не треба мами.
...Ой будете, діти,
Будете плакати,
Бо самі на старість
Підете від хати.
(«Діти мої милі...»)*

Аналогічні образи матерів оспівані і в українських народних думках родинно-побутового циклу, і в історичних піснях про вдову і синів, і в піснях-баладах, у яких образами невдячних синів протиставляється образ люблячої доньки.

У ряді пісень оспівано любов дітей до матері. Надзвичайно виразною у цьому плані є пісня-коломийка, у якій образ матері порівнюється з образом зірки:

«Ой летіли дикі гуси, летіли лебеді,
Та так тебе, мамко, люблю, як зірку на небі
Мамцю моя солоденька, косице шовкова,
Доти мені, мамцю добре, доки ти здорова».²

Але найчастіше у піснях згадується образ матері-наставниці, яка всю себе віддає вихованню дітей. У цілому ряді пісень співається про те, що першою наставницею дівчини — майбутньої господині була мати. Тому виходячи заміж дівчина обов'язково висловлювала подяку своїй матері, як ось у коломийці: «Ой дякую, моя ненько, за вихованенько».³ Яскравим прикладом цьому може бути і надзвичайно популярна й досі українська народна пісня

¹ Закувала зозуленька, с. 214.

² Закувала зозуленька, с. 420.

³ Там же. — С. 415.

«Де б я не ходила, де б я не була», яку залюбки співають і на Дніпропетровщині:

«Де б я не ходила, де б я не була,
Я своїй матусі дякувала.
Дякую тобі, мамо, що мене будила рано...»*

Ніби своєрідним продовженням цієї пісні є народна пісня, про яку згадує у своїй книзі «Берегиня» Василь Тимофійович Скуратівський:

«Та спасибі тобі, моя ненько,
Що будила мене раненько,
А я слухала, вставала,
Та рушнички напряла,
По тихому Дунаю білила,
На сухому бережечку сушила...»¹

В одній з народних пісень, що записані на Дніпропетровщині, дівчина, що вже стала на порі, питається поради у своєї матері, як їй себе поводити, щоб здобути прихильність у сім'ї чоловіка. Мудра мати-наставниця навчає доню:

«Держи хаточку, як у віночку,
Рушнички на кілочку,
Держи відерця всі чистенькі,
Водички повненькі.
Пройдуть зовиці пити водиці,
Щоб тебе не гудили,
Прийдуть братики пити водиці,
Щоб тебе похвалили.»*

Є також цілий ряд пісень, які готують молодь до тих труднощів, які на них чекають після одруження, особливо дівчат, що поринають у круговерть важких буденних клопотів:

«Замуж вийти, треба знати —
Пізно лягти, рано встати,
Діжу хліба замісити.
Хліб місила, руки в тісті,
Плаче дитина в колиці.»*

Коли дівчина змалку привчена до роботи, то їй буде набагато легше долати життєві труднощі. Серед пісень про майбутнє подружнє життя і моральні критерії вибору нареченої є пісні, у яких молодий парубок звертається до своєї матері, щоб порадила,

¹ Скуратівський В. Т. Берегиня. — К.: Радянський письменник, 1988. — С. 158.

яку саме дівчину слід вибрати. Однією з таких пісень є українська народна пісня «Зелена моя дубрівонька»:

«Ой ти ж моя, стара мати,
Порадниця в хаті,
Порадь мені, моя мати,
Котру дівку брати:
Ой чи тую, моя мати, брати,
Що біленько ходить?»
«Гляди, сину, людей питай,
Чи ділечко робить».
«Ой чи тую, мати, брати,
Що намисто густо?»
«Гляди, сину, людей питай,
Чи в скрині не пусто».
«Ой чи тую, мати, брати,
Що головка гладка?»
«Гляди, сину, людей питай,
Чи метена хатка».
«Ой чи тую, мати, брати,
Що чорненько ходить?»
Сам я бачу, люди кажуть,
Що ділечко робить».¹

У народних піснях також наголошується на тому, що дівчина завжди повинна бути охайною і працювитою, господинею в хаті. По тому, як вона вміє господарювати, оцінюється її вартість. Змалку дівчину привчали постійно підтримувати порядок у хаті, тому прибирати в хаті, підмітати при гостях вважалося непристойним:

«Ввійшов же я тай до хати та взявся вітати;
А дівчина до віника — хату замітати.
Бодай же ти, дівчинонько, того не діждала,
Та щоби ти й та при гостях хату замітала!»²

Це розцінювалося як неохайність дівчини, лінкуватість, ще й неповага до гостей. Великим соромом вважалося, коли в хаті була дівка на порі, але яка не дбала про чистоту і затишок у хаті. Ця ж людська вада засуджується і у відомій пісні «Ой лопнув обруч»:

«Ой чия ж це хата не заметеная,
Ой чия ж це дівчина незаплетеная?»³

¹ Пісні про кохання. — К.: Дніпро, 1986. — С. 310—311.

² Ой піду я в полонину по зелене сіно // Там же. — С. 65.

³ Українські народні пісні в двох книгах. — Кн. II. К., 1954. — С. 149.

Образам неохайних, лінкуватих дівчат протиставляється образ охайної, акуратної, хазяйновитої дівчини в пісні «Ой сад-виноград»:

«Ой сад-виноград, кучерява вишня,
Стоїть хлопець під вікном, щоб дівчина вийшла.
А дівчина не виходить, хатину вбирає,
Стоїть хлопець під вікном та з жалю вмливає».¹

Народна мораль застерігала дівчат кохатися з ледачим, нехазяйновитим, недбайливим, пияком, що занастить її щастя, її життя, її молодість. Цей морально-етичний силогізм покладено в основу української пісні «Вулиця гуде, де козак іде»:

«На козакові аж три жупани
Ти, дівчино, не важся!
Бо тіж жупани ще й сіру свиту
Він проп'є, прогайнує,
Зведе дівчину з ума, з розуму,
А сам геть помандрує!»²

Співзвучна з нею і українська народна пісня «Ой під гаєм, гаєм зелененьким», у якій є такі слова: «Не дай мене, моя мати, за пияка», бо він проп'є худобицю, хоть би яка».³

Одними з першорядних ознак людської вдачі, як бачимо з наведених ліричних пісень, є працьовитість, хазяйновитість, дбайливість, охайність, привітність, гостинність, повага до батька-матері, як засновників роду, як мудрих порадишників.

У пісні «Ой горе, горе калині при долині» акцентується на тому, що батько і мати дбають про моральність своїх дітей, застерігають від необачних вчинків:

«Батенько лає,
А матінка ще й гірше:
— Не ходи, доню,
На вечориці більше!»⁴

Але найчастіше лає-наставляє у піснях мати, ось як про це співається у пісні «Ой жаль мені вечірочка»:

«Не лай мене, моя ненько, що я ходжу пізно,
Що я ходжу та гуляю, — добрий розум маю,
Добрий розум маю:

¹ Українські народні пісні: В двох книгах. — Книга друга. — К.: Мистецтво, 1954. — С. 117.

² Пісні кохання. — К.: Дніпро, 1986. — С. 274

³ Там же. — С. 306.

⁴ Українські народні пісні. — Кн. I. — С. 393.

Ледачому козакові віри не діймаю».¹

У пісні «Летів пташок понад воду» говориться про те, що за непослух мати може і карати:

«— Ой Романе, Романочку,
Пусти мене додомочку,
Бо я матір лиху маю,
Буде бити, добре знаю».²

Аналогічні рядки є й у пісні «Била мене мати березовим прутом», що популярна в усіх регіонах України і досі.

Багато уваги в українських народних піснях приділяється дошлюбним стосункам молоді. Першим правилом було остерігатися поговору-славоньки. У пісні «Ой у полі три дорожки різно» дівчина звертається до козака: «Ой не ходи ти, козаче, до мене: Буде слава на тебе й на мене».³ Або у пісні «Ой піду я в сад гулять» — «Коли ходиш, то ходи, ой коли любиш, то люби..., а поговору не роби».⁴ Від неслави застерігає козака його сестра, але він її запевняє:

«Я горілки не п'ю, гей!
Од меду не вп'юся,
А сам, молод, слави бережуся».⁵

У народі засуджувалося, коли парубок і дівчина виставляли свої почуття на показ: «Ой як я маю до тебе ходити? Кругом живуть воріженьки, будуть нас судити».⁶ Соромились навіть батьків, щоб вони не знали про взаємостосунки молодих: «...Як череду гнала, не сказала «добривечір», бо мати стояла».⁷

Народна етика і мораль засуджувала залицяння на людях, бо це могло стати причиною поганої слави. Ось як про це співається у пісні «Ой у полі вітер віє»:

«Ой у полі вітер віє,
А жито половіє,
А козак дівчину та й вірненько любить,
А зайнять не посміє.
Ой тим її не займає,
Що сватати має,
Ой тим же він, ой, тай не горнеться,
А що слави боїться».⁸

¹ Українські народні пісні. — Кн. I. — С. 382—383.

² Закувала зозуленька, с. 222.

³ Народні перлини, с. 223.

⁴ Українські народні пісні. — Кн. I. — С. 246.

⁵ Там же. — С. 364.

⁶ Там же. — С. 309.

⁷ Там же. — 316.

⁸ Там же. — С. 257.

Але чимало пісень розповідають про легковажність молоді, частіше парубків, що не дбають про добру славу, зневажають дівчат. Про це співається у пісні «Світи, світи, місяцю»:

«Утоптав доріженьку, гей,
Пеерстав ходить, та гей, гей, гей, гей!
Зробив худу славоньку,
Покинув любити.
Не ходіть на вулицю, гей,
В чужій стороні та гей, гей, гей, гей!
Не діймайте віроньки
Козаченькові».¹

У цій пісні є рядки, які застерігають дівчат: «Не діймайте віроньки козаченькові». З цими рядками співзвучні рядки з пісні «За річкою, за Дунаєм»: «Не дайся, дівча, на підмову козакові молодому!».* Крім того у піснях цієї тематичної групи звучить і застереження легковажним козакам, як ось у пісні «Іхав козак, їхав лугами-берегами»: «Як дівчину зведеш, щастя-долю втрапиш...»² У пісні «За річкою, за Дунаєм» є і слова-прокльони на адресу звідника, а у народі вважалось, що прокльони накликають лихо: «Бодай козак щастя не мав, що він з мене вінок ізняв!»³. Українські народні пісні застерігають дівчат від небезпеки бути зведеними, зневаженими, скривдженими. Яскравим прикладом можуть бути рядки з пісні-балади «Ой поїду ж бо я, ой поїду ж бо я»:

«Пливай, дівчино, пливай, дівчино,
Та й від краю до краю,
Коли-с не знала, коли-с не знала
Козацького звичаю.
Пливай, дівчино, пливай, дівчино,
Та й від трості до трості,
Коли-с не знала, коли-с не знала
Козацької злості» (с. 81).

У пісні «Косили ми сіно» оспівано психологічний стан зведеної дівчини, що має неабиякий дидактично-повчальний ефект:

«Плакала дівчина
Та й на личко змарніла;
Видно по дівчині —
Ой віночка жаліла.

¹ Українські народні пісні. — Кн. I. — С. 328.

² Балади. — К.: Дніпро, 1987. — С. 90.

³ Українські народні пісні. — Кн. I. — С. 233.

Ой косу розчесала
Й усі плечі встелила,
Вона своїй неньці
Ой жалю наробила.
Ой ти, жалю, жалю,
Ой великий печалю,
Що я наробила,
Ой сама я не знаю».¹

За народною мораллю дівчина, яка втратила цнотливість, зневажалась, піддавалась громадському осуду, їй могли привселюдно відтяти косу, вона не мала прав одягати вінок нареченої, її позбавляли посага, навіть виганяли з дому, якщо цього вимагала громада. Тому у пісні «Ой на горі, горі» дівчина, що втратила цнотливість воліє загинути, ніж повернутися додому:

«Ой я не вернуся, —
Батенька боюся.
Нехай мої коси
Тихий Дунай носить,
Нехай мої ноги
Та й поїдять соми,
Нехай мої руки
Поїдять гадюки,
Нехай мої лиці
Поїдять лисиці» (с. 82).

Інакомовно про зведення дівчини співається у цілому ряді пісень, що є своєрідними варіантами пісні «Про Галю»: «А в нашому Василькові новина стала», «Іхали козаки із Дону додому», «Що в полі верба, під вербою корчма» та ін. У цих піснях звучить звертання зведеної дівчини до тих, хто має дочок, щоб їх навчали і вони не повторили її гіркої долі. У цих піснях згадуються місця, де на дівчину може чекати небезпека: «А хто дочок має, нехай навчає — темної ночі гулять непускає»², або «нехай на вулицю ввечір не пускає»³. Більш розгорнуто застереження усім, хто має дочок, звучить у пісні «Є в полю криниця»:

«— Хто в гаю ночує,
Хай мій голос вчує.
Хто в гаю ночує,
Нехай мя рятує!

¹ Українські народні пісні. — Кн. I. — С. 396.

² Іхали козаки із Дона додому // Українські народні пісні. — Кн. II. — С. 54.

³ Іхали козаки із поля додому // Балади. — К.: Дніпро, 1987. — С. 77.

Я уже вмираю,
Ще вас благаю.
Хто дівчата має,
Нехай навчає,
По заході сонця
З дому не пускає,
Бо там в тій корчмоньці
Є зрадливі люде,
Зрадять они кожду,
Котра лиш там буде».¹

У пісні «Що в полі верба, під вербою корчма» слова зведеної звернені до жінок-матерів, що є наставницями своїх дочок, не пускати їх на вечорниці:

«...А хто в бору є, то послухайте;
А ви, жіночки, учіте дочки
Та й не пускайте на вечернички:
На вечерничках — чужая мати,
Чужая мати кладе долі спати.
(Чужая мати кладе долі спать),
Коло кожної козаків по п'ять».²

А у пісні «А в нашому Василькові новина стала» зведена дівчина звертається до матері, яка має ще дочок, і просить не пускати їх на досвітки— «хай дома сидять, ...да не пускай на досвітки, бо те ж буде всім!»³

Є серед пісень цієї тематичної групи пісні, вік яких 2—3 століття. Такою є пісня «Ой у лісі на ялині», у якій співається про панську розпусту:

«...Колисала Марусина сина і дочку.
Колисала та й плакала:
«Ой чого ж я отця й неньку не слухала?
Ой ти, сестро моя рідна,
Поколиши мені дитя, бо я бідна!
«Ой не буду колисати:
Було б тобі дворянина не слухати!
Бо дворянин пізно ходить,
Не одну дівчиноньку з ума зводить.
Бо дворянин пером пише,
Не одну дівчиноньку з дитям лише!»⁴

¹ Балади, с. 78—79.

² Там же. — С. 75—76.

³ Іхали козаки із поля додому // Балади. — К.: Дніпро. 1987. — С. 110.

⁴ Українські народні пісні. — Кн. I. — С. 405.

За своїми провідними мотивами дуже близькі пісні «Ой глибокий колодязю, золоті ключі» та «Купалося та два голубоньки», у яких центральний образ дівчини, що вболіває за свою долю, бо зустріла пройдисвіта: «Полюбила пройдисвіта, навіки пропала»¹. В одній з пісень використано паралелізм «На паличку спіткнулася, на жлуктечко впала (с. 89)², що асоціативно передає проступок дівчини, а в іншій — «Ой глибокий колодязю, боюсь, щоб не впала», зустріч з пройдисвітом асоціюється з небезпекою потонути у глибокому колодязі. Саме тому до вибору пари в народі ставилися дуже обережно. Саме тому широко побутував у народі звичай вивіряти свого нареченого, з'ясовувати його думки, погляди, почуття, ставлення до себе. Виразним підтвердженням цьому є рядки з пісні «Ой коли б той вечір»:

«Правдоньки питала:
Чи ти мене любиш,
Чи з мене смієшся,
До другої ходиш
Та й не признаєшся?»
«Ой я тебе люблю
І любити буду,
Признаюсь по правді —
Сватати не буду!
Не дозволять батько,
Не дозволить мати,
Ще й рід не дозволить
Дівчиноньку взяти».³

Аналогічного плану і пісня «Тече річка невеличка», у якій хлопець вивіряє дівчину на щирість почуттів:

«...Кличе козак дівчиноньку
Собі на пораду.
...Порадь мене, дівчинонько,
Як рідная мати,
А чи мені женитися,
А чи тебе ждати?»⁴

З давніх-давен у народі схвалювалося шанобливе ставлення парубків до дівчат, в мові народу вироблялися мовні формули вітання, звертання один до одного та ін. Часто в основу тієї чи іншої пісні покладено певну життєву ситуацію, етичні аспекти якої

¹ Українські народні пісні. — Кн. I. — С. 296.

² Балади, с. 89.

³ Народні перлини, с. 193.

⁴ Там же. — С. 196.

програються у пісні. Яскравими прикладами таких пісень можуть бути пісні «Дівчинонька по гриби ходила» та «Ой у полі тихий вітер віє», які дуже схожі між собою, бо в них міститься етична формула звертання дівчини до козака:

«Помагай біг, козаче-гультяю,
Вивеь мене на дорогу з гаю!»
«Ой коли б ти дороги не знала,
То б ти мене гультяем не звала,
А сказала б: «Любий соколоньку,
Вивеь мене з гаю на стежоньку!»¹

Саме через словесні формули звертання парубків до дівчат, а дівчат до парубків виражається ставлення їх один до одного, а також народні етичні норми поведінки молоді. У піснях про кохання цим словесним етичним формулам надається особливого значення:

«Ой і зійди, зійди,
Ти зіронько вечірняя!
Ой вийди, вийди,
Дівчинонько моя вірная!»²

Аналогічне явище ми спостерігаємо у пісні «Ой зійди, зійди, ясен місяцю», де теж подається мовна партія закоханого:

«Ой зійди, зійди, ясен місяцю,
Як млиновеє коло,
Ой вийди, вийди, серце дівчино,
Та промов до мене слово».³

У пісні «Ой ти місяцю-зоре» оспівано щирі взаємні почуття двох закоханих: «Таки ж з милим розмовляла та й од щирого серця»⁴. Часто у пісенному фольклорі звучать зізнання у коханні, ось як у пісні «На добраніч усім на ніч»: «Між шістьма дівоньками тільки мені ти одна мила»⁵. Надзвичайно ніжно і поетично про свої почуття говорить ліричний герой пісні «Якби мені не ти-ночки»:

«Галю, серце, рибка моя,
Що мені казати,

¹ Українські народні пісні: В двох книгах. — Кн. I. — К.: Мистецтво, 1954. — С. 384.

² Там же. — С. 356.

³ Там же. — С. 357.

⁴ Там же. — С. 228.

⁵ Народні перлини. — К.: Дніпро, 1971. — С. 189.

Хотів би я тебе одну
Цілий вік кохати».¹

Турбота про кохану дівчину, ніжність у ставленні до неї звучить і у коломийках: «Ой не бійся, білявице, студеної роси, я розуюсь, тебе вбую, а сам піду босий».²

Ця коломийка співзвучна з популярною по всій Україні піснею «Ніч яка місячна»: «Ти не лякайся, що ніженки білії вмочиш в холодну росу, я ж тебе, вірная, аж до хатиноньки сам на руках однесу»*, або «Ой ти, дівчино, не бійсь морозу, я твої ніженки в шапочку вложу»*. Рядки пісень цього тематичного циклу є найкращим підручником з етики дошлюбних стосунків, вони вчать культурі почуттів, взаємоповазі, ніжності, щирості і краси у взаєминах між парубком і дівчиною. Часом ці пісні нагадують серенади.

Співається у піснях і про трепетне чекання коханого, і про сум за ним, бажання зустрічі. Прикладом може бути пісня «Ох і повій, повій, буйний вітре»:

«Ох і прибудь, прибудь, мій миленький,
Та я з тебе рада буду,
Сю нічку не спала, ще й другу не буду:
За тобою, серце, як голубка гуду».³

Найбільше в народі цінилась вірність у взаєминах між закоханими. Тому у пісні дуже часто трансформуються клятви закоханих або згадки про них. Підтвердженням цьому можуть бути рядки з пісні «Сонце низенько»:

«Ти ж обіцялась мене вік любити,
Ні з ким не знатись, від усіх цуратись,
А для мене жити! (2).⁴

Часто у піснях повторюються слова-клятва: «Хіба тоді я тебе забуду, як очі заплюшу»⁵, — при чому у різних варіантах та різних поетичних контекстах. Народна мораль надавала великого значення такого роду присягам і той, хто її порушував, вважався зрадником, клятвоприступником, за що законами вищої справедливості повинен був покараним. Клятвopорушників остерігались

¹ Народні перлини. — К.: Дніпро. 1971. — С. 189.

² Закувала зозуленька. — С. 413.

³ Народні перлини, с. 211.

⁴ Українські народні пісні. — С. 333.

⁵ Українські народні пісні. — Кн. I. — С. 317, 123; Народні перлини. — С. 185 та ін.

і зневажали. У пісні «Ой ти дівчина зарученая» звучить докір неширому коханому і застереження-повчання:

«Ти присягався передо мною
Будь моїм мужем, а я жоною.
Нешира була присяга твоя,
Тепер не мій ти, а не твоя!
Буду казати світу цілому,
Щоб він не вірив ніде й нікому».¹

Співзвучна з цією піснею і пісня «Ой ти, дубе кучерявий», у якій нещирість парубка передається через протиставлення: «Ти, козаче молоденький, словами прекрасний. Слова твої ласкавії, а темная думка»². Своєрідним поетичним продовженням її є пісня «Ой послала мати», у якій відтворення переживання дівчини щодо нещирості почуттів її обранця, але звучать у пісні і слова втіхи, що вона ще знайде пару, а зрадливий та нещирий не вартий її уваги:

«...Полюбила парня да, гей, не надовго.
...Прийде осінь красна да, гей, віддасися,
На такого парня да, гей, не дивися.
Бо такий же парінь да, гей, пізно ходить,
Не їдну дівчину да, гей, з ума зводить.
Не їдну дівчиноньку да, гей, ще й вдову,
Да звів мене з розумочку да ще й чорноброву».³

Ці пісні крапля за краплею готують молодь до дорослого самотійного життя, вчать етиці взаємостосунків, оспівують найважливіші моральні цінності, однією з яких є кохання. Лише воно дає право на інтимні стосунки між парубком і дівчиною. Саме на цьому наголошується у пісні «Тума танок водила», у якій мати повчає доньку:

«Її мати чесала,
А чешучи навчала:
«Не стій, донько, з нелюбом,
Не дай ручки стискати,
Перстеника здіймати,
А як станеш з миленьким,
Давай ручку стискати,
Перстеника здіймати».⁴

¹ Українські народні пісні. — Кн. I. — С. 311.

² Там же. — С. 312.

³ Там же. — С. 372.

⁴ Українські народні пісні. — Кн. II. — С. 301

Співзвучні з цією піснею і рядки з пісні «Спать мені не хочеться», у якій лірична героїня сама визначає критерії своєї поведінки:

«Нехай мене той голубить,
А хто мене вірно любить;
Нехай мене пригортає,
Хто кохання в серці має».¹

Кохання розглядається народною мораллю як запорука майбутнього сімейного щастя, про це йдеться у пісні-коломийці:

«Не там щастя, не там доля, де багаті люди, —
Хто побрався по любові, тому добре буде».²

Оспівуючи щирі взаємні почуття закоханих, оспівуючи ніжність і кохання, українські пісні висловлюють застереження і цим готують молодь до можливих ударів долі. Яскравим прикладом можуть бути рядки з пісні «Не всі тії та сади цвітуть»:

«Не всі тії та сади цвітуть,
Що весною розвиваються.
Не всі тії та й вінчаються,
Що любляться та кохаються.
Половина та садів цвіте,
Половина обсіпається.
Одна пара та й вінчається,
А друга розлучається».³

Саме тому у ряді пісень крім зображення палких, ніжних почуттів звучить своєрідна молитва закоханих на здійснення мрій, на одруження, як от у пісні «Та вже третій вечір»:

«Допоможи, боже, на рушничку стати:
Тоді не розлучать ні батько, ні мати,
Ні чужая чужина,
Коли судилась дружина».⁴

Слід зазначити, що у пісні проводиться думка щодо непорушності народних звичаїв та обрядів. Коли на рушничок стали — ніхто не розлучить, якщо заручена — ніхто не має права сватати. Прикладом можуть бути рядки з пісні «Ой я нещасний, що маю діяти?»:

«Ой я нещасний, що маю діяти:

¹ Українські народні пісні. — Кн. II. — С. 124.

² Закувала зозуленька, с. 418.

³ Народні перлини, с. 209.

⁴ Закувала зозуленька, с. 234.

Полюбив дівчину, та й не можу взяти.
Тим не можу взяти, що зарученая.
Доле ж моя, доле, доле нещасная!»¹

Народна мораль застерігала від непродуманих шлюбів, негативно ставилась до позашлюбних стосунків («Ой при лужку, при лужку», «Ой ти, місяцю», «Ходив козак потайком», «На вгороді коло броду», «Ой у лузі та ще й при березі»). Часто у піснях цієї тематичної групи трапляються прокльони на адресу парубка, що покинув дівчину покриткою:

«Бодай тебе та женила лихая година.
Изв'язала мені руки мала дитина!»

Є пісні, які застерігають дівчат-покриток від необачних вчинків щодо позашлюбної дитини: «...Як втопити, то гріх буде, а вповити, то сміх буде».²

Народна пісня була своєрідною охоронницею моральності в суспільстві, оспівувала вірність і щирість у коханні і засуджувала легковажність, зраду, розбещеність. Не випадково слова з пісні «Дурна пташечка жовтобрюшечка» сповнені гніву і розпачу:

«...За мою просьбу і за мою щирість
Покарай тебе, боже!
Не карай, боже, не карай, боже,
Ні огнем, ні водою,
Покарай, боже, покарай, боже,
Лихою дружиною...»³

Душевний щем, каяття і розпач у тому, що дівчина покохала невірного, нещирого, зрадливого, відчувається у кожному рядку пісні «Цвіте терен, цвіте терен». У ній є також і рядки, у яких звучить пересторога парубкам, що завдають страждань тим, хто їх вірно і щиро кохає, хто зневажив кохання:

«Десь поїхав мій миленький
Іншої шукати.
Нехай їде, нехай їде,
Нехай не вернеться,
Не дасть йому господь щастя,
Куди повернеться.
Очі мої, очі мої,
Що ви наробили,

¹ Закувала зозуленька, с. 231.

² Ой за лісом за темньемким // Пісні кохання. — К.: Дніпро, 1986. — С. 292.

³ Там же. — С. 339.

Що всі люди обминали,
А ви полюбили?»¹

Найбільш важливі в морально-етичному плані рядки в пісні повторюються двічі, як своєрідний засіб акцентування: «Не дасть йому господь щастя, куди повернеться», «Що всі люди обминали, а ви полюбили?». В останніх рядках міститься, на нашу думку, заклик прислухатися до громадської думки, бути обережними у виборі коханих. Пісня «Ішов козак без ліс» застерігає дівчат від підступності козаків-гультяїв:

«Ти, дівчино,
Не бійся нічого:
Не зрадив я
На світі нікого...
...Ой спасибі
За любу гостину!
Ой спасибі
Від козака того,
Що, крім тебе,
Не зрадив нікого».²

Народна пісня висловлює співчуття зрадженій, обманутій дівчині, вона називається «бідною», вона «гірко плаче» («Ой не світи, місяченьку»)³, розгорнуто драматизм ситуації, у яку потрапила лірична героїня.

На адресу зрадників нерідко в українських народних ліричних піснях звучать прокльони, які мають дещо інакомовний характер і подані у вигляді поетичних формул, як-от у пісні «Ой боже, боже, яка я вродилась»:

«Щоб ти женився щомісяця, щогоду.
Щоб ти женився в селі жінок не стало б,
Щоб над тобою сонечко не світало!»⁴

У ряді текстів народних пісень можна спостерігати наявність певних моральних сентенцій щодо легковажності парубків і необхідності дівчатам берегти свою цноту. Виразною в цьому плані є пісня «Не вір, дівко, парубкові»:

«Не вір, дівко, парубкові, як тому котюзі,
Бо він тебе вінка збавить при зеленім лузі.
У парубка така віра, як на воді піна,

¹ Пісні кохання. — К.: Дніпро, 1986. — С. 231.

² Українські народні пісні. — Кн. I, с. 338.

³ Народні перлини. — С. 190.

⁴ Пісні кохання. — К.: Дніпро, 1986. — С. 340.

У дівчини так цнота, вартіша від злата...»¹

У пісні «Там на горі сухо-сухо» морально-етичне повчання подано досить розгорнуто, відтворює всі етапи залицяння і пересторога дівчині звучить недвозначно і досить відверто:

«Там на горі сухо-сухо,
На долині вода, —
Не дай личка цілувати,
Дівчино молода.
Не дай личка цілувати,
Не дай же ся звести,
Не дай свою косу русу
Без батька розплести».²

Нам вдалося знайти пісні, у яких легковажність у коханні розглядається як тяжкий гріх, такі пісні мали, на нашу думку, неабиякий виховний ефект. Надзвичайно виразною в цьому плані є пісня «Ой похилися ти, сухий дубе крайній», в основі якої діалог матері-наставниці і сина-гульвіси. Мати повчає сина, як йому треба поводитися, коли він має дівчину: «Не ходи, сину, по вечорницях пізно. Ой ти хочеш ту дівчиноньку взяти, то й збери людей, іди до неї до хати». Матір обурюють слова сина, що він не хоче дівчини взяти, а тільки хоче з неї посміятися, вона застерігає його від тяжкого гріха. У уста матері в цій пісні вкладається узагальнююча словесно-образна етична формула:

«Як гріх, синочку, в неділю рано пити,
Та ще й гірший гріх сироту судити.
Бо сиротинонька слізюньки проливає, —
Впадуть на камінь, то й камінь розбиває,
Впадуть на море, то й море розливають».³

А у пісні «Зацвів терен рясно» подається прокльон-заклинання парубку, що насміявся над дівчиною:

«За сміх тобі буде
сім літ трясця.
Трясти буде,
А смерті не буде».⁴

Великого значення народна мораль надавала соціальній рівноправності між парубком і дівчиною, засуджувала одруження

¹ Пісні кохання. — К.: Дніпро, 1986. — С. 274.

² Там же. — С. 277.

³ Там же. — С. 313.

⁴ Українські народні пісні. — Кн. I. — С. 387.

бідних з багатими, старих з молодими. Часом у пісні вплітається приказка «Ти багатий, а я бідна, не до пари птиці рак»¹, або «...ти старий, а я молода, то буде між нами незлагода!». Ці морально-етичні силогізми нерідко стають основою пісні, наприклад, соціально-рівністі розглядається як запорука щасливого подружнього життя:

«Бери собі, синку, котра твоя мила,
Щоб відтак не нарікав, що-м ти боронила,
Бери собі, синку, котра твоя рівня,
Щоби собі проходила, як та королівна».²

У пісні «Іване, Іване, личко мальоване» співається про щирість почуттів і красу, які важать більше, ніж багатство:

«Я не маю віна,
Лишень чорні брови,
Прийде такий, мене візьме,
Що й віна не схоче».³

Пісня «За городом качки пливуть» ніби розгортає тезу, висловлену у попередній пісні, ставлячи вище за все людську приязнь:

«Нащо мені на подвір'ї
Воли та корови,
Як не буде в моїй хаті
Любої розмови!»⁴

Життя з нелюбом в українській ліриці ототожнювалося із смертю: «Не піду я за багача, бо за ним пропаду», — співається у пісні «Терен, мати, коло хати».

Народна мораль завжди стояла на сторожі вірного, щирого кохання, як запоруки щасливого шлюбу і виступала проти шлюбу з розрахунку. Яскравою в цьому плані є пісня «Ой у полі при дорозі»:

«...Хоч худоби не діждуся, —
З хорошою наживуся!
...А що ж мені по худобі,
Що худоба двір заляже?
Поганая дружинонька
Молодому світ зав'яже!»⁵

¹ Українські народні пісні. — Кн. II. — С. 206.

² Пісні кохання. — К.: Дніпро, 1986. — С. 311.

³ Народні перлини. — С. 203.

⁴ Народні перлини. — С. 192.

⁵ Українські народні пісні. — Кн. I. — С. 340.

Наскрізно для цілого ряду пісень є думка, що людина повинна жити в парі: «Горе ж тому жити, що пари не має» («А в полі береза»)¹, «Всі пташата, всі звірята свої пари мають...» («А що ж бо я , а що ж бо я кому завинила»)², або «А всяя древина пасиння пускає, усяка пташина свою пару має» («Ей воли ж половії, чому не орете»)³. Інакомовно про це говориться у пісні «Що щиголь гадає»:

«Що щиголь гадає,
Що жінки не має?
Марно щиголь молодий
В світі пропадає».⁴

Наскрізно у піснях проходить думка про необхідність серйозного ставлення до шлюбу, бо обранець вибирається на все життя, і від того, з ким з'єднується життєва доля, залежить щастя і нещастя у шлюбі. Недарма співається в одній з пісень, що дуже поширена на Дніпропетровщині:

«Ой знати, знати, хто нежонагий,
Білее личко, як в паненяти.
Ой знати, знати, хто оженився,
Скорчився, зморщився та й зажурився».*

Але є і інші твердження, що висловлені у пісні-коломийці, які контрастують з рядками попередньої пісні:

«За доброго чоловіка, за доброго мужа
Цвіте жінка, як калинка, чоловік — як ружа».

Тому такого значення надає народ вибору своєї пари і це, звичайно, не могло не знайти відображення у пісенній ліриці. Ось у пісні «Попід гай, попід гай» дівчина просить матір: «Ой дай мене, моя мамко, за такого, щоб він мене вірно любив, а я його».⁵ У дещо жартівливому плані про вибір пари співається у пісні «Не чудуйтеся, добрі люди»:

«Не чудуйтеся, добрі люди, що перебираю,
Бо такого мужа хочу, якого я знаю:
Аби піпку не курив, табаку не нюхав,
Чужих жінок не любив,
Все лиш мене слухав».⁶

¹ Українські народні пісні. — Кн. I. — С. 285.

² Пісні кохання. — К.: Дніпро, 1985. — С. 296.

³ Там же. — С. 300.

⁴ Українські народні пісні. — Кн. II. — С. 168.

⁵ Українські народні пісні. — Кн. I. — С. 397.

⁶ Українські народні пісні. — Кн. II. — С. 174.

Пісня «Ой гай, гай, гай, гай зелененький» ніби продовжує перелік критеріїв у виборі чоловіка:

«...треба мені чоловіка,
Ні старого, ні малого, середнього, молодого.
Щоб і в полі орав да і в домі дбав,
Мене ж молоденькою да хазяйкою звав».¹

Є пісні, у яких засуджується чоловік, що думає зневажати дружину. У пісні-коломийці звучить застереження його намірам: «Не меш її честувати, не меш її мати, бо вона тобі не служниця — твоїм дітям мати».² Пісня закликає шанобливо ставитися до жінок, відстоює рівність жінки і чоловіка у подружжі.

Сум за парою, повага до дружини наскрізно проймає пісню «Я бачив, як вітер березу зломив», у якій кохана дружина порівнюється з сонцем:

«На світі у кожного сонце своє;
Любенько живеться, як сонечко є,
А згасне те сонце, — і жити шкода,
На світі без сонця усе пропада.
Зі мною розсталась дружина моя —
Зостався на світі без сонечка я».³

Крім того народна мораль через пісню закликає берегти подружню пару, бо, як співається у пісні «Налетіли журавлі»:

«Краще жінка первая,
Аніж тая другая.
Що з первою дітей мав,
А з другою розігнав».⁴

Великої уваги народна мораль надавала шанобливому ставленню до роду. Значна частина пісень сповнена туги за родом, родиною, рідним краєм. Однією з таких пісень є пісня «Червона та червона калинонька»:

«Там дівчина зажурилася,
Та й од роду одбилася.
Та й од роду,
Та й од роду, од родочку
Тяжко-важко животочку.

¹ Українські народні пісні. — Кн. II. — С. 98.

² Закувал зозуленька. — С. 418.

³ В. Александров... // Закувала зозуленька. с. 392.

⁴ Українські народні пісні. — Кн. II. — С. 17. (те ж у пісні «Ой журавлю, журавлю», с. 18).

Тяжко-важко,
Тяжко-важко в світі жити,
Ні до кого говорити.
Ні до кого,
Ні до кого говорити
Й голівоньки прихилити...»¹

Співзвучна з нею і пісня «Дала-с мене моя мати», що співає про тяжку долю молодиці, відірваної від роду, відданої у чужу родину:

«Ой як тяжко конопельці
В сирій воді та гнити,
А ще тяжче молодиці
На чужині жити.»²

Численні словесні повтори у пісні сприяють створенню драматичного пафосу пісні, передачі переживань дівчини, глибокого суму її через розлуку з родом.

Гарний, чесний рід — гордість і окраса кожного члену роду. Під час взяття шлюбу на це теж звертали увагу:

«Не питайся, мій синочку, яка там на вроду,
Тільки ходи, людей питай, чи чесного роду».
(«Чи то, тату, тую брати, що воли, корови»).*

Долю закоханих часто вирішували батько, мати, рід, і це знайшло відображення у пісні «Ой коли б той вечір»:

«Не дозволять батько,
Не дозволять мати,
Ще й рід не дозволить
Дівчиноньку взяти».³

Народна мораль вимагала, щоб шлюб брали як із згоди обох закоханих, так і враховуючи думку батьків, їх благословіння на шлюб. Цей життєвий момент знайшов відображення у пісні «Ой під гаєм, гаєм, гаєм зелененьким»:

«Дівчинонько моя, чи любиш мене,
Скажи мені правду, чи підеш за мене?»
«Я й сама не знаю, що чинити маю, —
Маю ж я отця і матку, піду запитаю.

¹ Пісні кохання. — К.: Дніпро, 1986. — С. 285.

² Українські народні пісні. — Кн. I. — С. 412.

³ Там же. — С. 301.

А ти, козаченьку, также не спішися,
Маєш ти родину, піди порадися».¹

Великим нещастям для людини вважалося, якщо вона через певні життєві обставини або батьківську сваволю не могла побратися з коханим серцю обранцем, бо за народним повір'ям люди-на мала тільки одну пару, а її душа — тільки одну срідну душу. Дуже виразною в цьому плані є пісня «Ой там на горі», що й досі популярна по всій Україні. У пісні оспівано непереможне кохання і вірність собі і своєму коханому:

«Я вже ходила та все вибирала,
Немає такого, що я вже втратила.
І не так він гуде, як до мене іде,
І не так він воркоче, як їстоньки хоче».*

У цій пісні у високо поетичній формі через образи-символи передається справжнє розуміння народом ідеалу міжстатевих стосунків, запорукою яких є сильне почуття кохання і вірність своєму обранцю. Співзвучна з цією піснею пісня «А учора ізвечора»:

«А я, мамко, та й не плачу,
Я собі співаю,
Що втратила миленького,
Вже го не спіймаю.
Хоч спіймаю, хоч спіймаю,
Та вже не такого —
Не пристає біле личко
До сердечка мого!»²

Розлука з милим у народній ліриці розглядається як тяжке горе, навіть смерть. Ця думка у дещо інакомовній формі висловлена у пісні «Що за туман по долині»:

«Твоя мати чарівниця,
Великая розлучниця, —
Розлучила рибку з водою
Та ще хоче мене з тобою,
Та як рибці без водиці,
То так мені — чужениці».³

Часом у піснях цієї тематичної групи звучить прокльон свекрусі-розлучниці, а також застереження молодим жінкам остеріга-

¹ Пісні кохання. — К.: Дніпро, 1986. — С. 309.

² Там же. — С. 230.

³ Там же. — С. 321.

тися їх і берегти свою пару. Яскравим прикладом можуть бути рядки з пісні «Ой послала мати та сина в дорогу»:

«— А бодай же мати на світі не жила,
Що мене з тобою з пари розлучила!
І до кінця світа нехай люди знають.
І лихим свекрухам хай не довіряться!»¹

Саме тому у одній з пісень про лиху свекруху застерігають «не спішіть, дівчата, розпускати коси».²

У пісні «Ой до броду та й по воду мати не пускає» дівчина докоряє своїй матері за те, що хоче розлучити з коханим і віддати за нелюба. «Лучче ж мені, моя мати, гору розкопати, як з нелюбим, препоганим на рушник ставати. Круту гору розкопаю, сяду відпочину, а як піду за нелюба, навіки загину». Причому пісня вимагає, щоб ці слова, у яких висловлено морально-етичний силогізм, повторювалися двічі, що має велику емоційно-смислову акцентно-виразну функцію, служить засобом драматизації ліричної оповіді.

Трапляються у народній ліриці пісні наскрізно побудовані на морально-етичних силогізмах, що подаються у вигляді синтаксичних паралелізмів. Яскравим прикладом може бути пісня «Коли любиш, люби дуже»:

«Коли любиш, люби дуже,
А не любиш, не жартуй же.
Коли любиш, — будь зо мною,
А не любиш, — бог з тобою.
Коли любиш, — обвінчайсь,
А не любиш, — розлучайсь».³

Про це ж, але в інакомовному плані говориться і у пісні «Ох та не люби двох»:

«Ох, та не люби двох!
З рибкою борщ
Іж, коли хоч,
А не хоч, вибачай,
І ложечки не вмочай, ох».⁴

Співзвучна з цими піснями і пісня «Ой не світи, місяченьку»:

«Або ж мене вірно люби,
Або ж навік лиши...»⁵

¹ Закувала зозуленька, с. 196.

² Там же. — С. 198.

³ Закувала зозуленька, с. 249.

⁴ Українські народні жартівливі пісні. — К., 1987. — С. 71.

⁵ Закувала зозуленька, с. 241.

Народна мораль стояла на сторожі подружньої вірності і це не могло не знайти відображення у народних піснях: «Ой мила, миленька, так не треба робити, бо кому ти присягала, то з тим мусиш жити»¹, або «Кличе голуб голубочку хоч не свою, то чужую: «Прийди, серце, поцілую». Нащо ж чужо цілувати, серцю жалю завдавати?»²

Серед пісенного фольклору України є пісні, у яких звучать прокльони на адресу жінок, що зрадили чоловіків і покинули дітей. Виразною в цьому плані є пісня «Оре Семен, оре»:

«Ой вдарився Семен
Об поли руками:
«Діти ж мої дрібнесенькі!
Пропає же я з вами».
Ой вдарте морози,
Та на густі лози...
Побий, боже, Катерину,
За Семенові сльози».³

Є пісні, у яких молодих парубків застерігають від одруження з вдовами. Однією з таких пісень є пісня «Ой хмелю ж мій, хмелю», у якій мати в інакомовній поетичній формі аргументує сину свою заборону:

«Не женися на тій удовиці,
Бо щастя не буде!
Бо вдовине серце,
Як осіннє сонце —
Воно світить, світить, та не гріє,
Все холодом віє.
А дівоче серце,
Як весняне сонце —
Ой хоч воно та й хмарнесеньке,
А се теплесеньке!»⁴

Слід зазначити, що є чимало пісень, у яких дівчина чи парубок через вимушену розлуку з коханим готові покінчити життя самогубством, але є чимало пісень, які застерігають молодь від цього тяжкого гріха. Це пісні «Чом дуб не зелений» та «Ой у полі конопельки», у яких є такі слова: «Не топись, козаче, бо душу загубиш»⁵ та «Не топися, моя мила, — марно душу згубиш»⁶.

¹ Закувала зозуленька, с. 334.

² Там же. — С. 338.

³ Українські народні пісні. — Кн. II. — С. 23

⁴ Народні перлини, с. 219.

⁵ Там же. — С. 433.

⁶ Там же. — С. 434.

Дослідження пісенних текстів української народної лірики дає підставу стверджувати, що в основу їх покладено найхарактерніші та найважливіші життєві ситуації, кожна з яких має певні морально-етичні аспекти.

В українській народній пісенній ліриці відтворюються своєрідні поетичні моделі спілкування між парубками і дівчатами, батьками і дітьми. Художні засоби, такі як поетичні звертання (Любий соколоньку, дівчинонька моя вірна, зірньоко вечірняя, серце-дівчино, моя ненько, стара мати, порадиця в хаті і т. ін.), пестливі слова (серденько, личенько, дівчинонька, козаченько, синочку, сиротинько, слізньоки, стеженька, сонечко та ін.), порівняння (як рибиці без водиці, так то мені чужениці, не вір, дівко, парубкові, як тому котюзі, хто не жонатий, білее личко, як в паненяти) яскравіше окреслюють особливості спілкування між парубками і дівчатами, дорослими та дітьми, їх ставлення один до одного. Кохання в народній ліриці постає як найбільша цінність, взаємність у коханні ставиться над усе: «...Не треба мені злата, я й сам придбаю, а треба дівчина, що я кохаю...»*

Ніщо у народній пісні не поетизується так, як поетизується вірність, ні про що не співається з таким натхненням і зачаруванням як про щире кохання. Дуже часто в цих піснях стосунки між кохаючими подаються в інакомовній формі через образи-символи (...голубка не їсть, голубка не п'є, все на ту гору плакати йде, ... і не так він гуде, як до мене іде, і не так він воркоче, як їстоньки хоче...), які часом ідеалізують вірність і щирість у міжстатевих стосунках, оспівують сильні людські почуття, закладають потребу прагнути щирості і взаємності у виборі пари на все життя. Тому із співчуттям говориться про людей, позбавлених щирості у взаємостосунках:

«Горе ж тому жити, що пари не має,
А ще гірше тому, що в двох ся кохає».

Народна мораль завжди стояла на сторожі дівочої честі, у піснях оспівалася з особливою поетичністю дівоча цнотливість. Символом втрати дівочої честі за народним повір'ям є розплетена коса, загублений вінок (... не дай свою косу русу без батька розплести..., ...він тебе вінка збавить при зеленім лузі...). Мати у піснях виступає як порадиця, наставниця дочки чи сина. Народна мораль засуджувала залицання на людях, пізні гуляння, тому у багатьох піснях співається про батьківські чи материнські дорікання та покарання (...била мене мати березовим прутом, щоби я не стояла з молодим рекрутом..., ...била мене мати з ночі за Іванкові карі очі..., бодай на тя, Ясю, впала нещасна година, як же мене через тебе моя мамка біла... та ін.).

Непорядність відповідно до морально-етичних норм у народних піснях розцінюється як тяжкий гріх (...як гріх, синочку, в неділю рано пити, та ще й гірший гріх сироту судити...). Часом у піснях використовуються поетичні гіперболи з метою яскравіше окреслити певне морально-етичне явище (сльози скривдженої сироти «впадуть на камінь, то й камінь розбиває, впадуть на море, то й море розливає» та ін.).

Морально-етичні норми українського народу наскрізно проймають пісенний фольклор і подаються різними формами ліричної оповіді: ліричним описом, монологом, діалогом, полілогом, («А хто в лісі чує, нехай порятує, а хто дочок має, нехай навчає...»; «казав мені батько, щоб я оженився, по досвітках не ходив та й не волочився...», «...горе тому парню, хто дівчини не має, а іще найгірше, хто дві-три кохає...» та ін.).

Часом певні морально-етичні силогізми в українських народних піснях подаються у формі поетичних паралелізмів («коли любиш, — люби дуже, а не любиш, — не жартуй же. Коли любиш, — будь зо мною, а не любиш, — бог з тобою») та протиставлень («люди обминали, а ви полюбили», «хоч худоби не діждуся, з хорошою наживуся»; «худоба двір заляже, поганая дружинонька молодому світ зав'яже»).

Народні пісні в своїй основі багатаспектні, вони містять у собі важливі етнологічні відомості, що збереглися в народних піснях — скарбниці народної пам'яті. В пісні проглядається ідеальний образ дівчини-українки: «вміє шити-вишивати і гарних пісень співати...». Народ бачив красу дівчини у її працьовитості, охайності: «держи хаточку, як у віночку, рушники на кілочку, держи відерця всі чистенькі, водички повненькі». Ненарочито народна пісня готує дівчат до сімейного життя, виховує в ній дбайливу матір-господиню, психологічно готує до життєвих труднощів: «Замуж вийти треба знати — пізно лягти, рано встати, діжу хліба замісити. Хліб місила, руки в тісті, плаче дитина в колісці». Дівчина повинна «ділечко робити» і в неї повинно бути «в скрині не пусто» і «метена хатка», а вже заможність, ознакою якої є «намисто густо», і чепурність, коли «головка гладка», вважалися вторинними, тобто не основними достоїнствами дівчини. Та й для парубка основним було не «три жупани», тобто заможність, а щоб був хазяйновитий та непитуший, ширий і розумний.

В піснях проглядаються і особливості вдачі українця: ширість, делікатність, що яскраво виявляється у поетичних інакомовних формулах прокляттях-заклинаннях на адресу кривдників: «Бодай же ти, козаченьку, тоді оженився, як у лісі при дорозі сухий дуб розвився»; «Щоб ти женився щомісяця, щогоду» — щоб був нещасний у подружньому житті; «щоб ти женився в селі дівок не

стало б» — щоб не знайшов собі пари; «Щоб над тобою сонечко не світало» — щоб не знав радості, тепла, душевного спокою; або «за сміх тобі буде сім літ тряся, трясти буде, а смерті не буде». Народ вважав, що за непорядність, за гріх людину чекає кара, коли хто завдав кому кривди, то його чекає фізичний і душевний біль, неспокій і страждання. І акцентування уваги на цьому у цілому ряді пісень служило певною морально-етичною установкою, яка була до певної міри регулятором стосунків між людьми («Ой будете, діти, будете плакати, бо самі на старість підете від хати»).

Завдяки емоційності, мелодійності, змістовності і образному багатству українські народні пісні вражають своєю простотою, неповторністю, майстерністю передачі найменших відтінків людських настроїв, почувань. Саме тому українські пісні користуються великою популярністю і високим художнім авторитетом серед пісенного фольклору народів світу. Саме тому протягом багатьох віків вони зберігалися у людській пам'яті і служили своєрідним засобом спілкування поколінь. Народні пісні є цінним джерелом народознавства, у якому містяться і неписані морально-етичні закони українців, особливості їх світосприймання, світобачення і образного мислення. Процес виховання підрастаючого покоління, боротьба з бездуховністю і «яничарством» неможливі без пісенної стихії українського народу.